

ЈОВАН ЈЕРКОВИЋ

Језик Михаила Витковића и данашњи говор Срба у околини Будимпеште

1. Данашње говоре Срба у околини Будимпеште најпотпуније су описали Павле Ивић¹ и Предраг Степановић². Десетак насебина северно и јужно од мађарске престонице где се и данас чује српски језик припадају шумадијско-војвођанском дијалекту, док се говор Чобанца везује за косовско-ресавски дијалекат. У говорима је, међутим, видан траг (и)јекавске замене јата, што упућује на језичку мешавину. О њој П. Ивић каже: „u doba kad se odigravao proces stapanja dvaju govora ekavski izgovor uživao je veći prestiž, tako da su eliminisani svi očigledni jekavizmi, a održao se jedan deo onih prikrivenih, gde se trag jekavskih glasovnih procesa nalazi u prisustvu konsonata /, d ili ć (a ne samog je ili ije)” – исп. Ивић, 194.

И Ивић и Степановић нису у својим истраживањима обухватили говоре урбаних средина ове штокавске зоне (трагове српског језика у Будиму, Пенпти и Сентандреји) које због својих специфичности захтевају нешто друкчији приступ.

Тако Ивић истиче да према његовом увиду говори градских средина немају трагова (и)јекавске замене јата. Овај податак свакако треба доказати сгзактним путем.

Бавши се реконструкцијом ових говора, П. Ивић закључује: „Či-njenica da je u budimpeštanskoj okolini sačuvan vrlo izrazit šumadijsko-vojvodanski govorni tip, i to uprkos snažnom prilivu doseljenika iz drugih krajeva, ima ogroman značaj za istoriju šumadijsko-vojvodanskog dijalekta. Iz ovog, naime, proizlazi da je krajem XVII veka taj dijalekat bio uveliko formiran i da je posedovao čak i mnoge sitnije osobine poznate iz njegovih današnjih govora. Ovo svedočanstvo harmonira sa podacima koje nam pružaju pisani spomenici, naročito jezik komoranskog protokola, Venclovićev jezik i jezik vojvodanskih pisaca XVIII veka” (Ивић 201).

2. У настојању да допринесемо реконструкцији српских говора ове северне штокавске оазе, прегледали смо језик нама доступних писама

¹ P. Ivić, O srpskom govoru u selu Lovri. *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* XII, 1966: 191–201 – даље: Ивић.

² П. Степановић, *Говори Срба и Хрвата у Мађарској*. Горњи Милановац: Дечје новине; Београд: Вукова задужбина; Нови Сад: Матница српска, 1994: 171 – даље: Степ.

Михаила Витковића,³ јавног и књижевног посленика који је у првим деценијама XIX века запажено деловао и двома културама – српској и мађарској.⁴

Овај рад представља покушај да се на широј и нешто друкчијој грађи, језику његовог романа⁵ потврде и допуне појединости изнете у наведеном раду.

Основни приступ, дакле, подразумева поређење језика М. Витковића с данашњим говорима Срба у околини Будимпеште.

3. У поређењу Витковићевог језика с фактима које изnose Ивић и Степановић држаћемо се следећег поступка: где се оба аутора слажу, нећемо се позивати ни на једног од њих; у случајевима неслагања, то ћемо изричито казивати.⁶

По потреби поређења ће се вршити и са језиком нешто млађег Витковићевог земљака, Јакова Игњатовића, рођеног 1822. године у Сент-андреји, који је у својим делима оставио реалистичку слику свога завичаја и у чијем се језику раскошно огледа дијалекатска слика пишчевог родног краја.⁷

4. Циљ овога рада могао би се свести на следеће:

(1) да се у језику славеносрпског писца чије дело припада споси пре Вукове реформе издвоје особине народног говора које је он сматрао легитимним средством културног општења а које је каснији развој књижевног језика оквалификовао као супстандардне;

(2) да издвајањем дијалектизама дамо прилог реконструкцији говора Срба у Будиму и Пешти почетком XIX века.

5. У погледу замисли јата језик М. Витковића разликује се од српских говора око Будимпеште, јер у њему нисмо налазили (и)јекавску за-

³ Ј. Јерковић, *Прилог реконструкцији српских говора у Будиму и Пешти почетком XIX века* (у штампи).

⁴ Михало Витковић рођен је у Јегри (Eger) 1778. године у свештеничкој породици (дед и отац били су пароси у пишчевом месту рођења). По предању Витковићи потичу из Херцеговине. Школовао се у Јегри и Пешти, где је завршио правни факултет и имао адвокатску канцеларију. Умро је у Пешти 1829. године. Припадао је двома културама – мађарској и српској. Дела на српском језику (поезија и проза) имала су своје читаоце у XIX веку (језички дотерана издавана су и у деветој деценији наведеног века), али није оставио дубљег трага у српској књижевности B(ožidar) K(ovaček), *Mihailo Vitković (1778–1829)*. У књ.: *Enciklopedija Jugoslavije* 8. Zagreb 1971: 508–509.

⁵ *Споменъ Мулице, въ Будимѣ, Писменъи Кралевскаго Унгарскаго Всеучилища*, 1816: 1–92.

⁶ Читалац ће и сам веома лако моћи да провери чињенице које Ивић и Степановић наводе у својим радовима.

⁷ Ј. Јерковић, *Језик Јакова Игњатовића*. Нови Сад: Матица српска, 1972: 325 – даље: Јерк.

мену, што уједно потврђује претпоставку П. Ивића да у говору градских средина ове штокавске зоне нема трагова (и)јскавизама.⁸

а) Исп. примере скавске замснe: *месеџъ 7, време 43, 88, 89 (2х), човекъ 63, после 64, овде 5 (4х), 6 (2х), 61, 81, 85, онде 74, 86, пре 35, 58, предъ 41, 44, 46, преко 6, 9* итд.

б) Примери са и место јата у шумадијско-војвођанском припадају различитим врстама. Најчешћи су они у којима се и појавило аналошким путем: Д–Л јд. именица -а основа (*бриги 42, у тамници 44*), Д–Л јд. личних заменица (*мени 40, теби 46, себи 38*), Л мн. именица м. и ср. рода (*на коли 42, на небеси 62*), И јд., Г, Д, И и Л мн. замсничко-придевске промене (*сѣ добримъ 36, отихъ 28, добрихъ 72, отима 29, добрима 87*).

Све наведене примере усвојила је норма скавског књижевног изговора, као и облике компаратива (*стариѣ 48*), одричне облике глагола *јесам* (*нисам 16, 43, ниси 40, нису 38*) и имперфекта на -ија (х), за који нисмо имали потврда.

в) У низу случајсва замену јата са и скавска норма квалификује као супстандардну. За већину од ових категорија налазимо потврда у говорима око Будимпеште и у језику М. Витковића:

(1) *николико 37, 46*;

(2) прилог *гди 15, 19 (3х), 71, 72, нигди 47, 81 (2х), гдигди 6* поред *гдѣкоѣ 6, гдѣко 39*, где се очигледно ради о скавској замсни (у говорима око Будимпеште: *(г)ди, (г)де и ђе*);

(3) у инфинитивној основи глагола VII Белићеве врсте: *житити 4, 18, житиле 12, прежитила 73, оладити 5, желела 8, 9, 20, прелетити 9, видила 15, 22, стидити се 30* итд.

г) У говорима око Будимпеште забележена је форма *смијати се*; М. Витковић нема овај дијалектизам: *осмѣјавала се 4 (3х), 5 (2х)*.

д) Префикс *при-* > *пре-* налазимо у говорима око Будимпеште, што потврђује и језик М. Витковића: *преклони главу 15, преправљале се 6, јако се преправљаю на путъ 46*, поред обичнијих *прибавила 6, приповѣдала 62, причекати 34, приволио 43* итд.

ђ) Док је у говорима Војводине префикс *прѣ-* често *при-* (*привара* и сл.),⁹ говори око Будимпеште по правилу чувају *пре-*, што потврђује и језик М. Витковића: *пребацивао 21, прекине 47, прекратити 83, преварише 13, превару мою 81, преобразиша 13* итд.

⁸ У језику Ј. Игњатовића, међутим, присутан је и привичан број (и)јскавизама (Јерк., 57–67), што на неки начин градску средину Сентандреје прикључује сеоским срединама северно и јужно од Будимпеште у којима живе Срби.

⁹ „Кијиндски говорни тип близак је бачким говорима поред осталог и по томе што су префикси *прѣ-* и *при-* изједначени у корист *при-* (*привари*)” (П. Ивић, *Диалектологија српскохрватског језика. Увод у штокавско наречје*. 2. издање. Нови Сад: Матица српска, 1985: 79).

Једини дијалектизам у овој категорији представља пример: *я самъ се придомишлявала* 49.

6. а) Примере испадања вокала и контракције вокалских група, добро познате војвођанским говорима и говорима око Будимпеште, нисмо регистровали:

кажете 18, *седите* 24, *видела* и *видѣла* 15, 22;

познавао 1, *казао* 3, *пребацивао* 21, *могао* 23, 42, *хватао* 33, *имао* 44, *знао* 72 (у говорима око Будимпеште и *знаво*), *као* 2, 59, 61; *саонице* 43;

почео 4, 43, *поднео* 21, *успео* 26;

увенуо 51, *чуо* 71 (у говорима око Будимпеште: *чуо*, *чу* и *чуво*).

б) Као и у говорима око Будимпеште, Витковић чува -и у инфинитиву и глаголском прилогу садашњем:

захтевати, *причекати*, *живити* 18, *сачувати* 46, *имати* 72;

плачући 16, *видети* 10, 17, 47, *хватајући* 28, *слушајући* 15.

в) За говор Ловре П. Ивић каже: „U tipu *šesnajst*, *šesnajstog* pretvoreno је *e* и *neslogovno i*” (Ивић, 195), што потврђује и језик М. Витковића: *шеснаистъ* 36.

д) У низу непроменљивих речи бележене су паралалне форме – дуже, с крајњим вокалом (*али* 8, 9, 19, *или* 12, 14, 43, *међу* 1021, *нити* 47, 77, *него* 66, 84) и краће, без крајњег вокала (*алъ* 11, 33, 61, *илъ* 14, 43, *измеђъ* 7, 8, *нитъ/нит’* 64, 71, *негъ* 28, *ништ’* 64, *зашт’* 63), чиме се одликује мање презиран говор.

ђ) Ликови предлога *ко* 82 и прилога *точно* 17 представљају русизме познате старијим писцима.

7. а) У говорима око Будимпеште консонант *х* елиминисан је из система. Код М. Витковића *х* је сачувано у око 50% случајева, уз напомену да су и код њега регистроване замене овог гласа познате народним говорима.

Исп. примере: *хладъ* 8, 9, *хладне* 18, *хвалила се* 13, *хвалише* 44, *хркала* 17, *хтеле* 63 – *ладъ* 15, *ладни* 30, 44, *мелъ* (‘хмелъ’) 5, *меля* 6; – *тиходарно* 7, *походе* 7, *ухвате* 18, 36, *нехотице* 47 – *изданула* 5, *оладнила* 5, *страовито* 59, *уздануо* 8, *узданемъ* 8, *проодати* 56; – *духъ* 7, *ихъ* 18, 19 (2х), *добихъ* 36, *могохъ* 34 – *њи* 14, 15, (*ја*) *удъ* 17, *заповѣди* 17, *мето* 49, *доидъ* 17.

Замена *х* са *к* (*дрктајући* 42, *дрктъала* 42, 71, *дрктъало* 76, *зактевала* 3), са *в* (*главом помавати* 60) или или са *ј* (*осмѣй* 60, *осмѣјавала се* 4) широко су распрострањене у народним говорима.

У говорима око Будимпеште „Sekundarno *h-* zabeležio sam u *hrvni se, ja se hrvet, hrvati se*, али не *i* u *rđa, zardano, rđavo*” (Ивић, 195). Витковићев пример је у супротности с наведеном тврдњом: *хрдъаво* 30.

б) Консонант *ф* јавља се у страним речима (*кафу* 55, *фамилија* 71, *фамилије* 82, *фурија* 84), док замене овог гласа са *в*, иначе познате народним говорима, нема.

в) Утицај мађарског језика на изговор ч и ћ у говорима Срба око Будимпеште неоспоран је, али то не доводи до њихове замене. Језик М. Витковића показује очекивану правилну употребу наведених африката (примере нећемо посебно наводити).

Наставак -ич у презимсима (*Чернович* 68, *Милорадович* 69, *Виткович*), насловна страница књиге) ослоњен је на словенске језике и уобичајену праксу писања наших презимена у мађарском језику.

г) Према *башта*, које је прсовладало у савременим говорима Војводине, М. Витковић паралелно употребљава облике са *шћ* и *ич*: *башти* 5, 7 и *бащу* 16 (Игњатовић има облике са све три наведене групе консонаната – Јерк., 90).

д) У говорима око Будимпеште доследно је извршена промена л > о на крају речи и слога; у нашој грађи забележен је мањи број примера с неизвршеном гласовном променом: *полдне* 83, *пополдне* 83, *селскомъ* 16, *полъ часа* 66.

ђ) За говоре око Будимпеште карактеристично је упрошћавање консонантских група у свим положајима у речи. У језику М. Витковића оне се добро чувају:

псовка 85, *псовку* 25, *птица* 26, *годи* 50, 60 и готово редовно: *тко* 14, 18, 20, *нитко* 5 (2х), 9, 11, 68, али *нѣко* 8, 47;

представите 17, 36 (и једном: *престивила* 90), *метните* 51, *метнула* 45;

слабость 39, 48, *радость* 38, 60, 61, 80, *сладость* 43, *страсть* 59, *шестнаѣсть* 37.

е) „Дисимилација групе *ми* огледа се у примерима *много*, *тавно* и *гувно*” (Степ., 135). Код Витковића је доследно *много* 45, 53, *многу* 91, *много* 26, 84, *многима* 29, односно *тавна* 31, 58, *тавно* 38, 39, 40, *тавностию* 23, *тавной* 23, *тавномъ* 91, *потавнуо* 71 итд., и једном: у ... *тамници* 44.

ж) Лик *маџија* (‘маџеха’), познат из дијалеката а забележен и у говорима око Будимпеште, долази и у нашој грађи: *маџа* 2, 36, (2х), 40, 78, *маџие* 36, *маџи* 43, *маџику* 36.

з) У говорима око Будимпеште с и з испред палаталних консонаната прелазе у ш и ж. У језику М. Витковића није забележена ова промена: с њомъ 4, 6, 18, 65, с њима 44, 64, с њимъ 45, 49, 81 (2х) итд.

Код Игњатовића су забележене паралелне форме: с њим и ш њим и сл. (Јерк., 82).

8. а) У говорима око Будимпеште „Dvosložne hipokorističke formacije т. г. имају Nsg на -о, а kose padežе по obrascу а-osnova” (Ивић, 196). Код М. Витковића наведени хипокористици завршавају се на -а (*Сиромџа* 72) и очекивано *Јове мога* 61.

б) Док у говорима око Будимпеште м.р. са старом основом на палатални консонант у И јд. добијају наставак *-ом* (*змајом, оцом* и сл.), М. Витковић овај облик има у складу с нормом књижевног језика: *отцемъ* 49, *полюбцемъ* 15, *вѣнцем* 30 односно *плачемъ* 24.

Очигледан русизам представља усамљени пример: *радостемъ* 62.

Именица *пут* у овом падежу долази с наставком „меке” промене (*путемъ* 35), док у множини основу проширује наставком „тврде” промене (*путови* 26).

в) Усвајање облика Н за В представља утицај страних језика: *сладкій Отаць* 71, *Господине Отаць!* 71, *Господинъ Родителю* 32.

Облици *храму* 79 и *мѣсецу* 50 не иду у књижевни језик.

г) У говорима око Будимпеште у деклинацији именица на *-а* у Д и Л јд. по правилу изостаје алтернација *к, г, х* у *ц, з, с*, с напоменом да се у речима *нога* и *рука*, које су честе у свакодневној употреби, напореда срећу облици са *к* и *ц, г* и *з*, што варира од места до места. Малобројни примери из језика М. Витковића истичу недоследност: у *руцы* 15, *муцы* 41, *дѣвоици* 44 и у *бриги* 42.

д) У Г мн. забележена су сва четири наставка која се јављају у променама именица различитих родова: *моихъ тайна* 5 (у савременом језику предност има *тајни*), *руку* 2, 89, *ногу* 31, *гостію* 36, 43 и *доста пути* 9 (у савременом преовладао *пута*), што карактеристише и говоре око Будимпеште.

ђ) Множински облици *петли* 17 и *вѣтри* 15 могу се сматрати 'облеженом' формом према уобичајеној *петлости* и *ветрови*.

е) У говорима око Будимпеште у множинским падежима именичке (и заменичко-придевске) промене срећу се и стари наставци (*с коњи, сас волови, на леђи* и сл.).

Наш материјал их потврђује с неколико примера именица *pluralia tantum*: за *ледъи* 44, у *нѣдры* 88, *лупну враты* 71, *предъ враты* 43, *при враты* 40, на *враты* 76 и једном о *Царства дѣлы разговарао* 44.

Именице наведене категорије долазе и с наставком *-ма*: *къ устма* 50, 59, *съ ледъма* 67; исти наставак *-има* и именица *људи* (*людима* 85).

П. Степановић је у Чипу забележио и примере *сас децама*, које потврђује и језик М. Витковића: *дѣцама* 21, *медъу дѣцама* 21, *съ ... дѣцама* 15.

Наставак *-ама* у примеру *по правилама* 13 потврђују и говори око Будимпеште.

9. а) Спорадично долазе синклитички облици А јд. личних заменица с предлозима: *на ме* 4, 8, 32, 76, 85, *на те* 83, поред обичнијих: *на мене* 36, 37, 64, 87, 89, *у мене* 48, *на тебе* 63, *за себе* 16 итд. Језик Ј. Игњатовића потврђује изнето стање (Јерк., 137).

б) Док је у савременом језику употреба енклитике А јд. личне заменице за 3. л. ж. рода посебно регулисана, М. Витковић изразиту предност

даје облику *ју* и у позицијама где бисмо очекивали *је*: *Како самъ ю видила* 11, *отма самъ ю возлюбила* 11, *но ако ю милуете* 56, *научила су ю* 3 итд.

И у језику Ј. Игњатовића наведена употреба *ју* сасвим је обична (Јерк., 137–138).

в) Поред наставка *-ма* у Д-И-Л мн. који је усвојио књижевни језик, паралелно долазе и форме на *-ми*: у *Вама* 67, *съ нама* 36, *нама* 33, 40, 41 – *къ нами* 65, *съ Вами* 65, у *Вами* 30.¹⁰

Обе форме долазе и у језику Ј. Игњатовића (Јерк., 139–140).

г) Карактеристична особина војвођанских говора и говора око Будимпеште – потезање наставка И јд. *-им* и на Д Л јд. заменичко-придевске промене (у *Новим Саду* и сл.) није регистрована у делу М. Витковића: у *наиветѣмъ училицу* 2, *при последнѣмъ часу* 4, у *новомъ одеянію* 17, у *великомъ содружеству* 47 итд.

д) Присвојна заменица за означавање множине 3. лица редовно долази у сажетом облику: *њино* 34, 64, *њина* 76, *до њинога* 13 итд.

У обележавању припадања 3. лица ж. рода бележили смо паралелне форме: *њеномъ* 2, *изъ њены уста* 26, у *њену кутју* 73 – *и ѣйзиногъ* 1, *и ѣйзину* 87, што је својствено и у савременом стандарду.

ђ) У говорима око Будимпеште придевске заменице *такав*, *какав* и сл. граде се од основа *такв-* и *так-*. У језику М. Витковића, међутим, најчешћи су облици од треће основе: *таково* 3, *каково* 8, 37, *какови* 26, *овакова* 9, *овакове* 24, *онакову* 11 и (знатно рђе) *каковз* 32, *какие* 64, *каква* 70, *таквомъ* 64, уз једини пример *оваку* 59.

У језику Ј. Игњатовића сасвим су обични облици од све три основе (Јерк., 147–148).

е) Инструментал јд. придевске заменице *со тимъ* 32 познају говори око Будимпеште.

ж) Заменица *сав* у Г мн. има искључиво наставак *-ју*: *свию* 43, 47, 53, 55, 72 итд.

з) У језику М. Витковића у Д-Л јд. м. и ср. рода заменичко-придевске промене доминирају облици са *-у*: *овому* 31, *кому* 8, *никому* 38, *свакому* 1, 58, 83, *чужденому* 75, *нашемъ* 74 итд., поред *о коемъ* 1, 79, *другомъ* 16, *нашемъ* 27, у *свакомъ* 59 итд.

и) Од множинских наставака заменичко-придевске промене издваја се датив: *сиротамъ сестрама* 87.

¹⁰ Облике *нами*, *вами* и сл. П. Ивић наводи као карактеристику и војвођанских говора (О говору Галипољских Срба. *Српски дијалектолошки зборник* XII, 1952: 324); у говору Сомбора потврђује их Св. Георгијевић (*Бачки буњевачки говор*. ГЗСВС, Београд, 1938: 23–36). Обе форме долазе и у језику Ј. Игњатовића (Јерк., 139–140).

10. а) У говорима око Будимпеште у 1. лицу јд. презента глагола *моћи* јавља се -м (*не можем*), док је у 3. лицу мн. овог глаголског облика веома раширен наставак -ду. Наведене дијалектизме нисмо бележили код Витковића:

(не) могу 1, 21, 22 (2х), 47 (2х), 69 итд.;

вичу 70, *кажу* 89, *теку* 21; *имаю* 14, *знаю* 8, *покриваю* 18, *спаваю* 9, *кую* 64, *стоје* 6, 43, *живе* 11, *желе* 25, 30, *муче* 73, *газе* 83, *виде* 9, *утрче* 18 итд.

Једини дијалектизам представља 3. л. мн. глагола *носити*: *носу* 68.¹¹

Трће лице мн. презента глагола *хтети* гласи: *хотјею* 64, а његов енклитички облик (не) *тјею* 44, 87 (исп. творбу футура – т. 9в).

б) Док говори око Будимпеште имају форме *бидеш*, *не биде* и сл., М. Витковић употребљава облике књижевног језика: *будемъ* 36, *будешъ* 71, *буде* 2, 46, *буду* 26 итд.

в) Облици футура глагола на -ти када је помоћни глагол иза главног, пишу се одвојено: *молит' тју* 44, *научит' тју* 71, *остат' тјеиъ* 72, *молит' тје* 74 односно *тјею се допасти* 17, *тјею се возвратити* 26, *не тјею се развеселити* 74.

Примери глагола на -ћи с енклитиком иза инфинитива (*доћи тје* 16 (2х), *моћи тју* 73) не потврђују облике као *доће* ('доћи ће') који су бележени у говорима око Будимпеште.

г) „Имперфекат је у овим крајевима сасвим ишчезао, док сам за аорист налазио примера, пре свега у Ловри” (Степ., 139).

У језику М. Витковића оба облика су сасвим обична: (*Ј*) *пойдо* 15, *удо* 17, *заповѣди* 17, *сѣдо* 36, *добихъ* 36, *отидо* 53, *поче* 53, *легохъ* 53, *стаде* 43, *оста* 2, *лупну* 71, *узе* 51, *клону* 77, *доспемо* 72, *наведосмо* 72, *изгубисмо* 68, *изгубисте* 68, *повикаше* 35, *загрлише* 35, *зайдоше* 7 итд.

Облици имперфекта ограничени су на 3. лице: *стояше* 56, *мысляше* 36, *высяше* 19, 28, *имѣяше* 19, *вѣроваше* 2, *держаше* 2, *не можахе* 3 (2х), *читаше* 15, *говораху* 19, 28; *оживляваху* 7, *куцаху* 38, *лежаху* 43, *облетяху* 89 итд.

Од глагола *бити* имперфекат се гради од основе *бѣх*: *бяхе* 1 (2х), 15, 20, 40, *бяху* 20, 38, 74 итд.

д) Уместо очкивано *бисмо* и *бисте* у 1. и 2. л. мн. потенцијала долази *би*: *Овде би се о покойной матери разговарали* 10, *него би мислили* 36.

Употреба *би* за сва лица оба броја карактеристише и језик Ј. Игњатовића (Јерк., 169–170).

ђ) „За глаголски прилог садашњег времена у Ловри сам забележио пример *идући*, а у Помазу *певајући*” (Степ., 139). Више десетина примера

¹¹ У говорима око Будимпеште „Уколико у 3. л. мн. презента наставак није -ду, глаголи VII и VIII врсте у већини случајева ипак добивају наставак -у: *држу*, *носу*” (Степ., 138).

овог глаголског облика евидентираних у језику М. Витковића сведоче о њему као живој категорији: *видетьи* 16, 17, 47, *слушаютъи* 28, *плачутьи* 16, *саняютьи* 81, *знаютьи* 16 итд.

Витковић има и облике неправилне градње (*писаютьи* 28, *уздисаютьи* 15 и *уздисаютьъ* 27, једини пример без крајњег вокала), пошто је на инфинитивну основу додат лични презентски наставак за 3. л. мн. и на њега наставак за облик *-ли*.

Далеко су ређи примери глаголског прилога прошлог (његова фреквенција и у савременом језику далеко је нижа у односу на глаголски прилог садашњи): *изрекуши* 34, *закривши* 16, *навыкнувши* 34.

Уз овакву употребу прилога очекиване су и њихове деклинабилне форме: *падаютьегъ снѣга* 42, *лететьа шевѧ* 80 - *приспѣвшимъ гостима* 44, *оставше дне* 52.

е) Код неких глагола на *а/а* продро је јотовани консонант и у инфинитивну основу: *задркѣтѧла* 2, *окрѣтѧнѣ* 41, *преврѣтѧти* 50.

Јотовани консонант забележен је и код глагола *а/а* основа: *опрашѣао* 25, *упушѣти* 59.

Код Ј. Игњатовића глаголи с инфинитивном основом на *-ава* често је преносе и у облике од презентске основе: (Јерк., 177), што потврђује и један наш пример: *оплакиваю* 1.

Вредни су помена и глаголи *отвораю* ('отварају') 61, *затворати* 26, *затворава се* 47; *погледимо* 8; *тѣутило е* 38.

11. Из области синтаксе грађа којом располажемо омогућује да се пореде све појединости које се на овом језичком нивоу износе за говоре око Будимпеште. Изнечемо, међутим, и појединости које би се могле окарактерисати као супстандардне или архаичне према мерилима савременог српског стандардног језика.

а) У функцији допуна глагола и израза с испотпуним значењем редовно долази инфинитив, док алтернативна употреба *да* + презент није уочена: *Немойте могъ сиромашногъ даѣ а презрѣти* 17; *Оволико е умеларетъи* 18; *починю га познавати* 30; *не знахъ ... проговорити* 43; *о времену почела бесѣдити* 49; *Захтевала бы итьи* 4; *долети надгледати ме* 6; *не можаше гледати* 3; итд.

С овим је у складу констатација за говор Ловре: „и konjugaciji infinitiv je vrlo živ” (Ивић, 197).

б) Забележени су и примери употребе инфинитива с предлогом *за*: у ... *градъ одоше за прекратити досаду* 83; *ни е данъ само начинъ за умили-ти се* 35; *и често бы захтевала одъ свое покойне матере за отпочинути* 3; *Зашто неимамъ толико блага за другима помотъи* 10; *Довољна мѣста у момъ сердцу не налазимо за примити оваку частъ* 59; *ни е данъ само начинъ за утешити отца* 3-4.

Наведена конструкција везује се за стране језике (немачки, италијански), али је својствена и неким народним говорима.

в) О употреби личне заменице за сва лица и одговарајуће присвојне заменице, И. Поповић каже: „да се себе, свој употребљава место мени, мој нема ни у Госпођинцима нити уопште у баčким говорима.”¹²

Код Витковића наизменично долази себи – мени, свој – мој и сл.:

Посмотрите около себе 34; Човекъ и самъ себи естъ непостижимъ 8; Сердце ми се радовало, и желило себи согласно сердце 37; Представите себи еданъ живъ образъ 30; кое само мужа себи желе 30; колику неволю на себе навлаче 30;

само сузе мое у теби сакри 62; коима самъ мени ласкала 74; я тѹ мене твоѹмъ гнѣву подвергнути 68; мы смо за друге а не за насъ ... создане 34;

Милица своіой пріятелици 46; аки бы свою пріятелицу загрлти хотѣо 6; по воздуху носи свою играцицу 39; кодъ свое покойне матере 3;

често гледамъ мою пріятелицу 19; Вратила самъ се у мою собу 54; кои си создао твоя створеня 62; Остај у самоты твоіой 33; ты твоимъ оружіемъ 6; мы не познаемо наше сердце 59.

г) За говоре око Будимпеште карактеристична је употреба предлога с(а) уз инструментал оруђа. Забележени примери из језика М. Витковића у складу су с књижевним језиком: Често се сузама очи ... наводнявале 66; Я самъ ручникомъ очи заклонила 76; сандукъ іой зеленомъ свиломъ бѣше обвученъ 90; показала е рукомъ 68; и једном: утешавай се съ тимъ 91.¹³

С друге стране у категорији „привидно спроводничког” инструментала налазимо и примере с испуштеним предлогом: упретымъ очима сѣдила самъ онде 53; Т. прекриштенымъ руками ... стояше 77; младитъ съ ледыма къ прозору наслонѣнъ, скопчанимъ руками стаяше 37.

Наведени инструментал који долази у поткатегорију „карактеристичне појединости” има и Ј. Игњатовић (Јерк., 242).

д) Из синтаксе падежа издвојили смо и следеће појединости:

Л уместо А: О како ми е добро овде! у нашој башти овде за враты на коима се улази у вотьнякъ 5;

А уместо Л: бяху на ныхъ као покроене 84;

Г уместо А: свію е ныхъ у вшманіе довело 36;

Д уместо Г: срамъ ты быо 78.

У примеру: дѣцицу мою, да гладомъ гину ... гледати не могу 22, именица глад је у мушком роду (данас је обичнији ж. род) у означавању „узрока” односно „изазивача” „којим се обележавају апстрактне или конкретне именице са значењем какве појаве или предмета који су по сво-

¹² I. Popović, O bačkim bunjevačkim govorima. In: Zbornik Matice srpske za književnost i jezik I. Novi Sad, 1953.

¹³ Исп. Мишка Ивић, Значења српскохрватског инструментала и њихов развој. Посебна издања САН, ССХХVII. Београд, 1954: 200. и 221.

јој природи такви да сами себе, самом природом својом, изазивају дату акцију”.¹⁴

У примеру: *сувух лишѣа* 26 – збирна именица *лишѣа* схваћена је као множина.

ђ) У вези с употребом перфекта истичемо да Витковић понекад испушта помоћни глагол, посебно ако се нађе поред ненаглашеног облика личне заменице: *Овако ме храбрила пријатељица* 34; *стидъ га отерао* 54; *Очи ми упале, образъ жутомъ тавностію обливенъ* 55; *и я юшт укочено седила* 76; *опорочавала ме, ружила и грдила* 79; *и сердце ми велегласно и ясно викало* 37; *тужноскербиимъ окомъ гледала свое дѣте* 15; *Затворили га у церний сводъ* 16 итд. поред обичнијих примера са сачуваном глаголском енклитиком: *овде ме е свакиј миловао* 76; *глава ми е горила, кровъ ми се узбунила* 78; *О како ми е добро овде! Све му е повољно!* 58; *Опало ми е тѣло* 88; *Онъ ме е студено погледао* 48.

12. Дијалекатске особине издвојене у језику М. Витковића својим највѣћим делом налазе потврда и у данашњим говорима Срба у околини Будимпеште. Међутим, разлике ипак постоје и ми ћемо у једном сажетом прегледу изнети шта их спаја а шта, с друге стране, чини различитим.

Према замени јата и језик око Будимпеште и језик М. Витковића у основи припадају шумадијско-војвођанском дијалекту, ближе, његовом војвођанском делу. То подразумева основну славску замену уз присуство познатих икавизама, оних који улазе у оквире норме књижевног језика и оних који остају изван њених оквира. Витковић, међутим, нема (и)јскавизама које познају говори око Будимпеште.

У говорима око Будимпеште долази до испадања вокала (*кашите* ‘кажете’, *видла*) и до контракције вокалских група у вишесложним речима (*ао, ео, уо* сводје се на *о*). односно појаве *чуо, чу, чув, дао, даво* и сл.), што Витковић нема. Лик *иеснајет* потврђују оба извора.

Док је у говорима око Будимпеште *х* испало из система, М. Витковић га релативно добро чува (у око 50% примера је очувано), али и он, као и говори око Будимпеште, зна за *хт > кт* (*зактевати*). У говорима око Будимпеште секундарно *х* јавља се у *хрвати* а изостаје у *рђаво*; Витковић, међутим, има *хрђаво*.

У говорима око Будимпеште доследно је извршена промена *л > о* на крају слога; Витковић у спорадичним примерима чува *л* (*полдне* и др.).

У говорима око Будимпеште упрошћавају се консонантске групе у свим положајима (*птица, представити, мас*) док их Витковић чува неизмењене (*птица, представити, радост*).

¹⁴ Н. д., 72.

У говорима око Будимпеште извршена је дисимилација групе *мн* (*млого, тавно, гувно*); Витковић има доследно *много* и *тавно* (уз један изузетак: *тамница*).

У говорима око Будимпеште *с* и *з* испред палаталних консонаната прелазе у *ш* и *ж* (*ш њим, ижљубе*); Витковић нема овај дијалектизам (*с њим*).

Говори око Будимпеште познају образац *Јово/Јове* а Витковић *Јова/Јове*.

Именице *а* основа у Д и Л јд. у говорима око Будимпеште не знају за алтернацију *к, г, х > ц, з, с* (она се недоследно јавља код именица високе употребне вредности: *руки* и *руци, ноги* и *нози*); код Витковића од четири забележена примера у три је извршена алтернација (*муци, у руци, девојци*), а у једном није (*у бриги*).

Протезање наставка И јд. *-им* и на Д–Л јд. заменичко-придевске промене (*у Новим Саду*) није потврђено код Витковића.

Насупрот основама *такв-* и *так-*, Витковић има *таков-* (претезно) и *такв-* (ретко), уз један дијалектизам: *така*.

Код Витковића нисмо потврдили лик *можем* у 1. л. јд. презента, ни *-ду* у 3. л. мн. овог глаголског облика, иначе веома раширену у говорима око Будимпеште. Обе грађе потврђују *носу* (од *носити*).

Док су у говорима око Будимпеште аорист и глаголски прилог садашњи само изузетна појава, а имперфекат и глаголски прилог прошли потпуно непознати, М. Витковић наведене глаголске облике употребљава као живу категорију.

Насупрот говорима Војводине који не чувају *-ну-* у инфинитивној основи (*бринути > бринити*), говори око Будимпеште и М. Витковић добро чувају инфинитивну основу глагола треће врсте.

Старији наставици Д–И–Л мн. (*сас волови, на леђи*) код Витковића се ограничавају на категорију *pluralia tantum* (*за леђи, у недри*); наставак *-ма* (*људма*) односно *-ама* (*децама, правилама*) потврђују и говори око Будимпеште.

За говоре око Будимпеште истиче се наглашена употреба инфинитива; Витковић све глаголе и изразе с непотпуним значењем допуњује овим неличним глаголским обликом.

Фрагментарни подаци из синтаксе говора око Будимпеште констатују употребу *с* уз инструментал оруђа, код место *к* (*иде млада код Ђувегије*) и неколико појава из области реда речи (типови *иди се сиграј, ко како, ја сам казала јој, понда се и ћи ми разболи*), за шта нисмо нашли потврда код М. Витковића.

13. Језик писама Михаила Витковића коме смо посветили посебан рад (исп. нап. 3) готово у потпуности потврђује изнете податке. У језику аутографа потврђени су и дијалектизми које нисмо регистровали у језику објављеног Витковићевог романа: прелаз *с* у *ш* испред палаталних консо-

наната (*ш њим*); наставак И јд. -им у Д–Л јд. заменичко-придевске промене (*у овим писму*); два примера с наставком -ду у 3. л. мн. презента; *можем*; презент сложен с префиксом уз- у значењу футура II (*ако узможеш, ако узимаш времена*); предлог с(а) с инструменталом оруђа (*оптерећен сам с послови*).

14. Особине народних говора око Будимпеште остале изван оквира књижевног језика а својствене и језику М. Витковића, потврђене су и у језику његовог млађег земљака, Сентандрејца Јакова Игњатовића. Ова два писца повезују и неке појединости које нису наведене у опису говора око Будимпеште или су пак друкчије од њих.

Чување л на крају слога (појединачни примери као *полдне* и сл.); предлог *ко* и прилог *точно* (русизми познати старијим писцима); синклитички облици А јд. личних заменица с предлозима (што би се могло везивати за источнотерцеговачку композицију у говорима око Будимпеште или за бачке буњевачке говоре); употреба синклитике *ју* где би по правилима књижевног језика дошло *је* (одлика језика старијих писаца); двојак наставак Д–И–Л мн. личних заменица: *нама* и *нами* (познају их говори Бачке – и скавски и икавски); *свију* у Г мн. заменице *сав* (Игњатовић паралелно и *свих*); појава паралелних наставака у Д–Л јд. м. и ср. рода заменичко-придевске промене: *нашем* и *нашему*, *добром* и *доброму* и сл., чиме се одликује и језик старијих писаца; облици имперфекта *бјаше* и *бјаху*; уопштавање *би* за 1. и 2. л. мн. потенцијала; преношење -ава- из инфинитивне у презентску основу (*оплакивају*); сасвим обична употреба аориста и имперфекта, односно глаголских прилога; *за* + инфинитив; испуштање помоћног глагола у перфекту (што се може тумачити и као утицај мађарског језика); употреба А уместо Л и Л уместо А; паралелна појава *себе* и *мене*, *свој* и *мој*; испуштање предлога у категорији „привидно спроводничког” инструментала (*стајао је прекрштеним рукама*).

15. То што смо потврдили велики број појединости из језика Михаила Витковића (и посредно из језика Јакова Игњатовића) у данашњим говорима Срба у околини Будимпеште говори о непрскинутом континуитету њиховог развоја.

Одређене неслагања између језика наведених писаца, становника градских средина и сеоских говора који су описани, потврђује ваљаност претпоставке Павла Ивића да се говори градских средина разликују од сеоских говора у чијем се окружењу налазе. Детаљнија испитивања остатака српских говора у Будиму, Пешти и Сентандреји даће потпун одговор на ово питање.